

LUNDS
UNIVERSITET

Dalby kyrka

Kyrkboken som journal, medicinska präster före klinikens födelse

Peter M Nilsson

Enheten för Medicinens historia

Med Fak, Lunds universitet

Disposition

- Prästmedicinen – vad innebar den? I vilken historisk kontext?
- Kyrkböckerna som källmaterial avseende dödsorsaker, tolkade av präster – ett lokalt exempel från Halla församling, Södermanland
- De stora sjukdomarna/dödsorsakerna/farsoterna under 1800-talet
- Diskussion

Prästmedicinen

Med bilder från Jonatan Wistrand

Exempel på uppgifter för Svenska kyrkan och dess präster under 1700- och 1800-talen

- Anmäla epidemier av infektionssjukdomar till *Collegium Medicum* i Stockholm.
- Se till att det fanns en barnmorska inom församlingen
- Informera allmänheten om fördelarna med smittkoppsvaccinet
- Administrera vaccinationsarbetet, med hjälp av klockare och organister

Medicinska handböcker för präster

Sven Hedin (1750 – 1821)

Handbok för practiska Läkare-Vetenskapen (1797)

HANDBOK
FÖR
PRACKTISKA
LÄKARE-VETENSKAPEN,
UTGIFVEN

AF

SVEN A. HEDIN,

MED. DOCT., ASSESSOR I KONGL. COLL. MED.,
KONUNGENS FÖRSTE TJENSTGÖRANDE HOF-
MEDICUS, M. M.; MEDLEM AF KONGL.
DANSKA MED. SOCIETETEN.

STOCKHOLM,

HANDBOK
FÖR
PRACTISKA
LÄKARE-VETENSKAPEN,
UTGIFVEN

AF
SVEN A. HEDIN,
MED. DOCT., ASSESSOR I KONGL. COLL. MED.,
KONUNGENS FÖRSTE TJENSTGÖRANDE HOF-
MEDICUS, M. M.; MEDLEM AF KONGL.
DANSKA MED. SOCIETETEN.

STOCKHOLM,
Tryckt hos JOHAN A. CARLBOHM, 1796.

"Bokens hufvudsakligaste och närmaste ändamål ha varit at gifva Prästerskapet den handledning till Practiska Läkare-Vetenskapens kännedom som i alla tider för detta stånd varit ansedd af så mycken angelägenhet. Vi vete at nöd och omständigheter i synnerhet förena sig at göra Prästen till Läkare."

Sven Hedin - *Handbok för practiska Läkare-Vetenskapen* (1797)

Behovet av prästmedicin – brist på läkare

”I ett så vidsträckt land [...] är det omöjligt at så tätt utsprida läkare, at alla behöfvande lika skyndsamt kunna bispringas”

Sven Hedin *Handbok för practiska Läkare-Vetenskapen* (1797)

Sven Hedin (1750 – 1821)

Medico-theologiska fakulteten Lund 1811-1841

- *1810: Sveriges riksdag avsätter 5000 riksdaler till medicinsk utbildning av präster vid universitetet*
- *1812: Utbildning inom "Rural- och pastoralmedicin" startar i Lund och Uppsala*

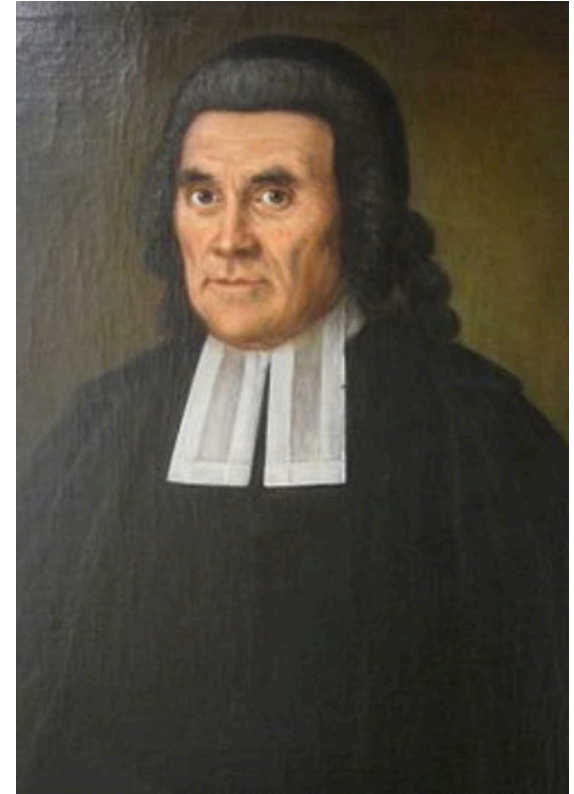

Eric Trafvenfelt (1774 – 1835)
Professor i medicin och medlem av
Sveriges riksdag

Prästmedicinen

Tänk om Prästen i sådan
händelse, äfven så väl till
kroppen, som själen,
kunde lämna sin i nöd och
vånda stadde Åhörare
någon lisa och hjälp, öktes
då icke förtroendet mer
och mer till Siälasörjaren?

Clas Blechert Trozelius (1776)

Clas Blechert Trozelius (1719 – 1794)

Vad lärde sig studenterna under dessa kurser?

Diarium
öfver Föreläsningarne uti Pastoral Medicin Var Terminen
1815.

Februar.

2. och 3: voro inga Auditoris tillstades.

Måndag d. 6. Om Dänning och dess behandling

Tisdag d. 7. Om Skendod, sjuan deese, tecken och försigtighet i
seende derpå -

Torsdag d. 9. Skendodas behandling i allmänhet.

Freitag d. 10. Om Drunknade personer och deras behandling

Måndag d. 13. Fortsättning i samma ämne.

Tisdag d. 14. Quäpfung af trammad lufttilgång till lungarne och dess
behandling -

Torsdag d. 16. Quäpfung genom sprutjanda skadliga luftarter

Freitag d. 17. Allmänna och enskilda behandlingar af deese.

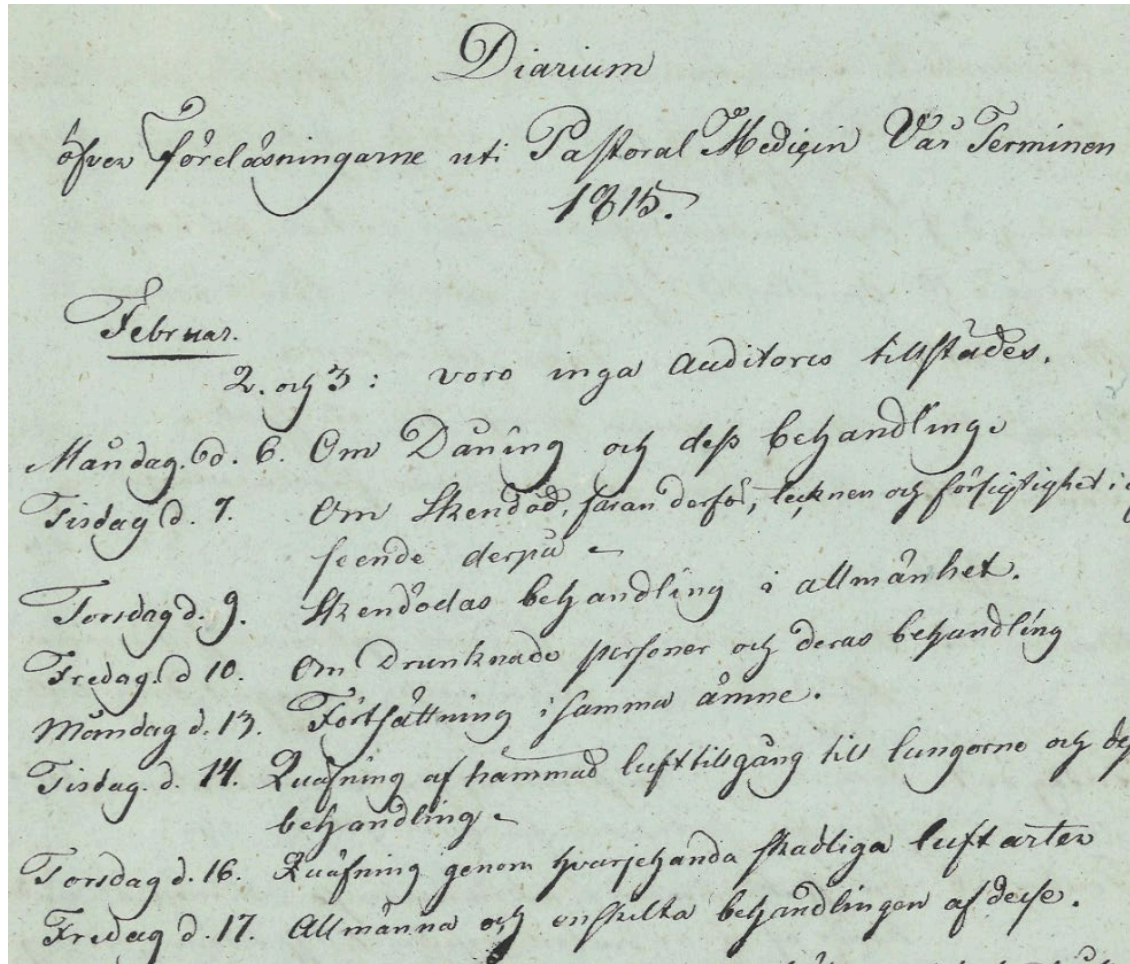
Dagligt undervisningsschema från 6 februari till 13 juni 1815

Johan Bernhard Pramberg
f. 1788, d. 1873;
professor i kirurgi och obstetrik

Johan Bernhard Pramberg (1788-1873)
Professor i kirurgi och obstetrik 1828-1857

Undervisning om medicinska tillstånd

Undervisningsdagbok från 1815

”Dåning och dess behandling”

”Skendödas behandling i allmänhet”

”Utslagssjukdomar i allmänhet”

”kwäfning genom hwarjehanda skadliga
luftarter”

”födoämnenas och dryckernas inflytande
på hälsan”.

Varför upphörde den Medico-Teologiska fakulteten efter bara tre decennier?

- *1823: Stipendier för att studera försvann*
- *1841: Disciplinen försvinner*

”Framgången av Theologie-Medicinska studiernas förening ha efter min öfvertygelse varit alldeles ingen.”

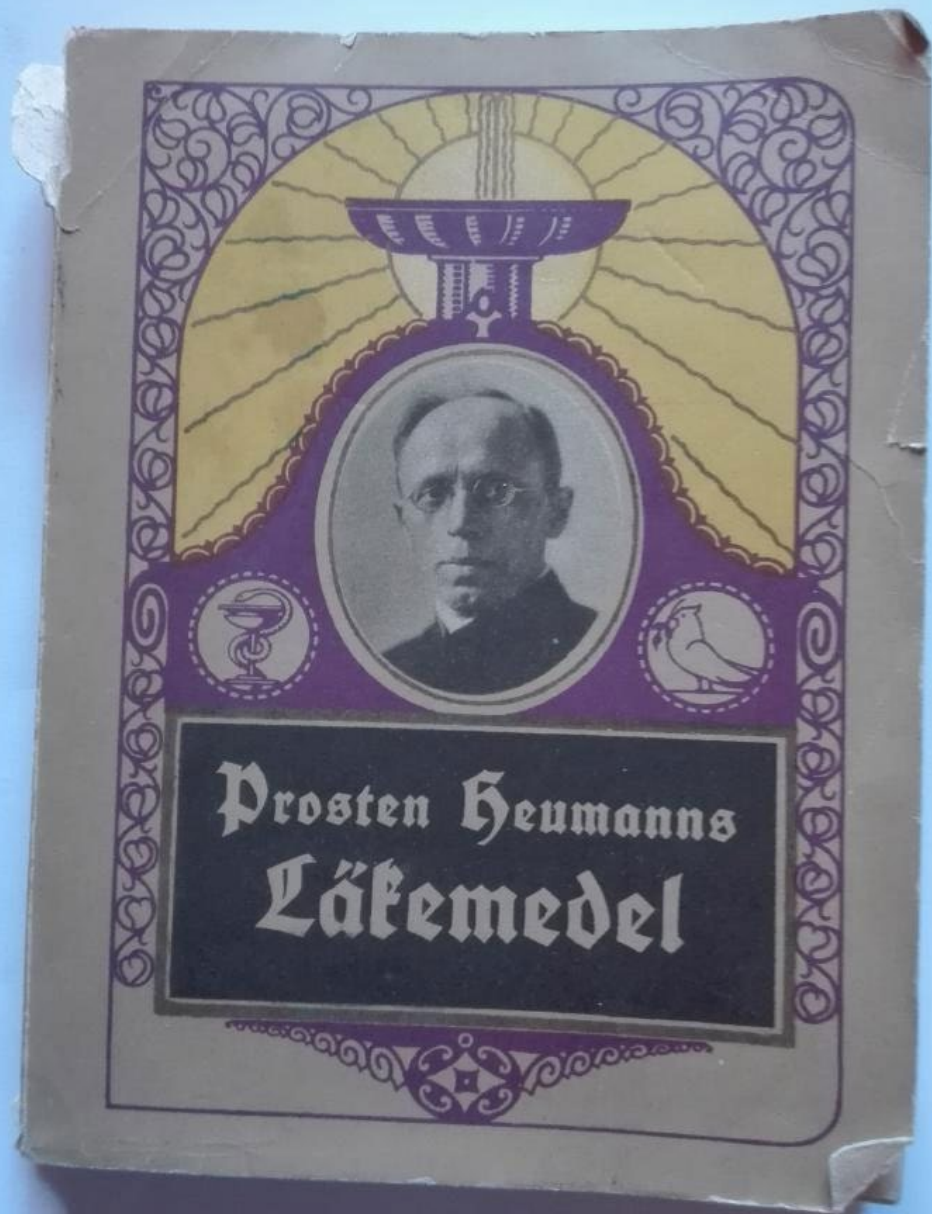

Johan Henrik Engelhart (1759 – 1832)
Professor Praktisk Medicin, Lund

”Få prästmän torde äga på en gång förmögenhet, hog och tid nog, för at grundligen kunna lära tvänne så omfattande studier som Theologien och Medicinen.”

Uttalande från den Medicinska Fakulteten i Lund 1810

Prosten Heumanns
Läkemedel

Ludwig
Heumann

AT-INTERLINEARBOOKS.COM

Kyrkböckerna och angivna dödsorsaker

1888 års Födelse- och Dop-Bok

Inskrifts- nummer	Födelse-		Döpnelse-		Kön.	Dopnamn.	Föräldrarnes		Tillhör- arkiv
	Månad.	dag.	Månad.	dag.			M.	Q.	
7	Febr.	27	Mars	27	1	<u>Gustaf Edward</u>	Karlsson, Karl ^{torpare} Lenning Jonsdotter, Hilda Helena	Stafsjö nr 68 (Käppen) fol. 388	
8	Febr.	19	Mars	24	1	<u>Erik Samuel</u>	Nyman, Axel Viktor, ^{torp.} Eriksson, Hilda Karolina	Stafsjö nr 259	
9	Mars	12	Mars	24	1	<u>Lida Kristina</u>	Lundholm, Klas Peter, ^{torpare} Johansdotter, Johanna Kristina	Ingby fol. 276	
10	Febr.	26	April	1	1	<u>Gustaf Martin</u>	Häll, Per Gustaf, ^{grenslärd} Alfred Petrus Johansdotter, Kristina Matilda	Bergfors fol. 31	
11	Mars	14	April	1	1	<u>Karl Konrad</u>	Teinhölm, Karl Gustaf, ^{skole} Larsdotter, Klara Augusta	Åberg fol. 199	
12	Mars	28	April	5	1	<u>Gerda Matilda</u>	Richt, Gustaf Adolf ^{statör} Petrusson Karlsson, Maria Matilda	Stafsjö nr 174	
13	Mars	29	April	15	1	<u>Harald Sigfrid</u>	Ekenberg, Fredrik Gabriel ^{jernarbetare} Karlsson, Emma Charlotta	Stafsjö nr 41 Wattplugg fol. 366	

Dödsorsaker och sjukdomsnamn i Demografiska Databasen Syd (DDBS)

DDSS register innehåller över 250 000 poster med upplysningar om vad som orsakat döden för människorna i död- och begravningsböckerna. I de tidigaste böckerna finns dödsorsaken med i 6-10 % av dödsnotiserna, och det är främst spektakulära dödsorsaker, såsom barnkvävning, självmord, mord eller farsoter som noterats. År 1749, då tabellverket bildades, och det blev obligatoriskt att notera dödsorsaker, ökade rapporteringen till 43 %, därefter stegrades den gradvis, för **att från 1770-talet ligga på över 90 %**. Efter år **1831**, då man enbart behövde rapportera in epidemiska sjukdomar, död i samband med förlossning, olyckor, brott och självmord, sjunker dödsorsakssiffrorna i DDSS gradvis fram till **1858** då de är **nere på 49 %**. **Efter detta går det att finna dödsorsaker i mellan 50 och 60 % av dödsnotiserna.**

Kontakta webbansvarig:
ddss@riksarkivet.se

En vanligt förekommande dödsbringande febersjukdom är tyfus, som betyder rök eller töcken på grekiska. Namnet har den fått eftersom den sjuke blir omtöcknad. Bakom detta namn döljer sig tre sjukdomar; **tyfoidfieber, fläckfeber och återfallsfeber**. Dessa sjukdomar har liknande symptom, hög feber och fläckar, men skiljer sig genom olika förlopp och smittvägar. Tyfoidfiebern, som sprids genom tarminnehåll via förorenat vatten och livsmedel, framträder främst under sommaren och senhösten, medan fläckfebern som sprids med löss förekommer på vintern och våren.

Samma sjukdom kunde ha olika namn i olika geografiska områden, och prästens geografiska ursprung eller kunskap i medicin kan också ha spelat roll för det sjukdomsnamn som noterades i dödboken. De tyfoida febersjukdomarna har i dödböckerna också gått under namn som **fältsjuka, fläckfeber, hetsig feber, nervfeber** och **sprinkel**.

Ett annat exempel på symptom-baserade sjukdomsnamn är **dragsjuka**. I DDSS förekommer namnet i över 70 poster under perioden 1787-1880. Sjukdomen var vanligast hos barn mellan 2 och 12 år, men har även drabbat 2 dagar gamla barn och människor upp till 70 års ålder. Är det samma sjukdom de lidit av?

I den svenska dödsorsaksnomenklaturen från 1860 anges dragsjuka vara detsamma som **ergotism, mjöldrygeförgiftning**. I Nordisk familjebok från 1880 anges den däremot vara detsamma som **epidemisk hjärnhinneinflammation**.

Går vi vidare i källor och litteratur finner vi att dragsjuka också kunde vara detsamma som danssjuka (chorea), "predikosjuka", och troligen också tetanus neonatorum, nyföddhetskramp. Vad var det som var gemensamt för de lidanden som gick under namnet dragsjuka?

Epidemisk hjärnhinneinflammation, eller *meningitis cerebrospinalis* utbröt i Sverige 1854, först i Blekinge och spred sig under några år epidemiartat. Symptomen var bland annat våldsamt huvudvärk, feber, kramp, speciellt i nackmuskulerna, vilket fick huvudet att dras bakåt och vilket gav upphov till namnet dragsjuka. Sjukdomen drabbade främst barn och uppträdde nästan enbart på vintrarna. Att det var meningokock-bakterien som orsakade sjukdomen visste man inte.

Det märkliga är att denna sjukdom benämns dragsjuka i Sundhetskollegiets rapport underdåniga berättelse år 1861, men i dödsorsaksnomenklaturen från år 1860, det formulär som sundhetskollegiet skickade ut till alla läkare i landet, som ledning vid avgivande av dödsorsaksattester, anges dragsjuka vara detsamma som **ergotism** (mjöldryga). I Nordiskt familjelexikon från år 1880 skriver man att dragsjuka är detsamma som **epidemisk hjärnhinneinflammation** men att namnet också använts om ergotism, en sjukdom som liknar epidemisk hjärnfeber och ibland förväxlas med denna.

Sök...

Forumet

Användarnamn

Lösenord

Kom ihåg mig
Glömt ditt lösenord?

Logga in

[Startsida](#)

[Rötter](#)

[Köp & sälj](#)

[Nya inlägg](#)

[Hjälp](#)

[Sök](#)

[Kontakt](#)

[Logga in](#)

[Registrera konto](#)

Anbytarforum → Forum → Särskilda ämnen & övrigt → Språk, ord och namn → Sjukdomar och dödsorsaker → 01) Sjukdomar och dödsorsaker A - Ö

Innehållet i inläggen på Anbytarforum omfattas inte av utgivningsbeviset för rotter.se

01) Sjukdomar och dödsorsaker A - Ö

Alkohol-

8 inlägg
2 ämnen

Senaste inlägg av Henrik Mosén
i Alkoholism
skrivet 1999-03-18, 19:08

Barnafödande

44 inlägg
5 ämnen

Senaste inlägg av Göran Thunberg
i SV: Förlossning med prob...
skrivet 2021-05-16, 19:16

Blod-

21 inlägg
4 ämnen

Senaste inlägg av Maud Svensson
i Blodstockning
skrivet 2012-11-10, 16:46

Blödning

3 inlägg
1 ämnen

Senaste inlägg av Anette Sandberg
i SV: "Mycket blödande"
skrivet 2020-10-30, 11:29

Brott

2 inlägg
1 ämnen

Senaste inlägg av Solveig
Mårtensson
i Flenbrott
skrivet 2003-01-31, 18:55

Bräck

15 inlägg
3 ämnen

Senaste inlägg av Peter Lind
i SV: Bråk i Flahult
skrivet 2021-01-11, 12:55

Annonser

Vill du hjälpa till
med nästa dödbok och
befolkningsdatabas?

[Läs mer här](#)

**Störst i världen på sökbara
svenska personregister**

Mer än en kvarts miljard poster!

Äldre namn**Nyare namn**

Abscessus

Böld

Andtäppa

Astma

Anthrax

Mjältbrand

Bleksot

Blodbrist

Blodslag

Hjärnblödning

Brand

Inflammation

Brott

Epilepsi

Brännsjuka

Fever

Bröstfeber

Lunginflammation

Bröstsjuka

Tuberkulos

Bukrev

Olika slags magåkommor, t.ex. blindtarms-inflammation, gallsten, magsår

Böldpest

Pest

Dysenteri

Akut inflammation i tarmen

Emboli

Blodpropp

Engelska sjukan

Rakitis (D-vitaminbrist), barnasjuka

Fallandesot

Epilepsi

Fläckfeber

Nervfeber, tyfus

Franska sjukan, Fransosen

Syfilis

Frossa

Malaria

Gangrene

Kallbrand

Gikt

Reumatisk sjukdom

Hernia

Bråck

Äldre namn

Nyare namn

Hetsig sjukdom, Hektik	Feber
Huvudsot	Hjärnhinneinflammation
Håll och styng	Lunginflammation
Häfta	Förstoppning
Koppor	Smittkoppor
Kräfta	Cancer, tumör
Lungsot	Tuberkulos
Magrev	Kolik
Maran	Astma
Marasmus senilis	Ålderdomssvaghet
Meningitis cereбрalis	Hjärnhinneinflammation
Moderpassion	Psykiska och nervösa symptom hos kvinnor
Nervfeber	Tyfus
Obstruktion	Förstoppning
Pleuresi	Lunginflammation
Pneumonia, Pleuropneumonia	Lunginflammation
Rachitis	Engelska sjukan
Ryska snuvan	Influensa

Äldre namn

Rödsot
Rötfeber
Sepsis
Spanska sjukan
Stenpassion
Stickfluss
Strupsjuka
Strypsjuka
Svinsot
Trånsjuka
Tvinsot
Utsot
Vattusot

Nyare namn

Dysenteri
Kallbrand
Blodförgiftning
Epidemisk influensa
Njursten, gallsten
Astma
Difteri
Krupp
Tuberkulos
Tuberkulos, utmärgling
Avtynande
Diarré
Vattensvullnad

115 orsaker att dö. Sjukdomshistoria för hembygdsforskare

Peter Berkesand

Linköping University Post Print

Original Publication:

Peter Berkesand , 115 orsaker att dö. Sjukdomshistoria för hembygdsforskare, 2000, Bygd och natur : tidskrift för hembygdsvård, Nr. 4, sid. 4-7.

Postprint available at: Linköping University Electronic Press

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:liu:diva-37919>

År 1860 fanns det i Sverige 115 olika officiella dödsorsaker.
30 år senare fanns det 302. Vi hade inte blivit sjukare, men läkarna förstod nu
att bakterier kunde orsaka sjukdomar.

Halla kyrka, Södermanland

Under femtioårsperioden 1836 t.o.m. 1885 dog **304** personer i **Halla församling**. Nyköping, Södermanland. Dödsorsakerna anges i kyrkböckerna.

Vanligtvis så var det prästen som angav vilken dödsorsaken var. Detta tillsammans med att kunskaperna om olika sjukdomar var mindre vid denna tidpunkt gör att uppgifterna om dödsorsaker bör tas med viss reservation.

Bakom beteckningen **Ålderdomsbräcklighet** döljer sig många olika sjukdomar, varav en säkert var cancer. Under beteckningen Osäker döljer sig tre olika förhållanden: de fall där det inte står någon dödsorsak, de där det anges att dödsorsaken är oklar och de där det är svårt att tyda texten.

I beskrivning används vanligen moderna benämningar (om det finns sådana) på sjukdomar (äldre benämningar anges inom parentes).

Dödsorsak	Antal	%
Tbc (lungsot)	33	10,9
Ålderdomsbräcklighet	31	10,2
Hjärnblödning, hjärtinfarkt (slag, blodslag)	27	8,9
Vattusot	23	7,9
Bröstsjukdom	21	6,9
Lunginflammation (bröstfeber)	16	5,3
Drunkning	15	4,9
Tyfus (nervfeber)	14	4,6
Förkylning, inflammation	13	4,3
Barnsjukdom	11	3,6

Dödsorsak	Antal	%
Cancer (kräfta)	10	3,3
Kikhosta	9	3,0
Scharlakansfeber	9	3,0
Mässlingen	7	2,3
Hjärninflammation (hjernfeber)	6	2,0
Krupp (strypsjuka)	5	1,6
Övriga	29	9,5
Osäker	20	6,6

	Ålder (år)	Antal	%	Vanligaste dödsorsaken
Barn och ungdomar	Under 1	52	17,1	Barnsjukdom
	1 – 9	55	18,1	Vattusot och Scharlakansfeber
	10 – 19	23	7,6	Tbc
	20 – 29	22	7,2	Drunkning
	30 – 39	13	4,3	Drunkning
	40 – 49	23	7,6	Tbc
	50 – 59	16	5,3	Tbc
	60 – 69	35	11,5	Tbc
Äldre, gamla	70 – 79	38	12,5	Ålderdomsbräcklighet
	80 – 89	24	7,9	Ålderdomsbräcklighet

Åldersspecifik dödlighet per 1000 invånare i Brösarps, Vitaby och Ravlunda församlingar jämfört med Kristianstads län 1846-1855

Årsklasser	Församlingarna	Kristianstads län
0-1	115	136
1-2	32	33
3-9	13	11
10-14	2	5
15-19	2	5
20-24	4	5

Källa: Demografiska databasen, Umeå

Sjukdomar på 1800-talet

Vanliga sjukdomar under 1800-talet

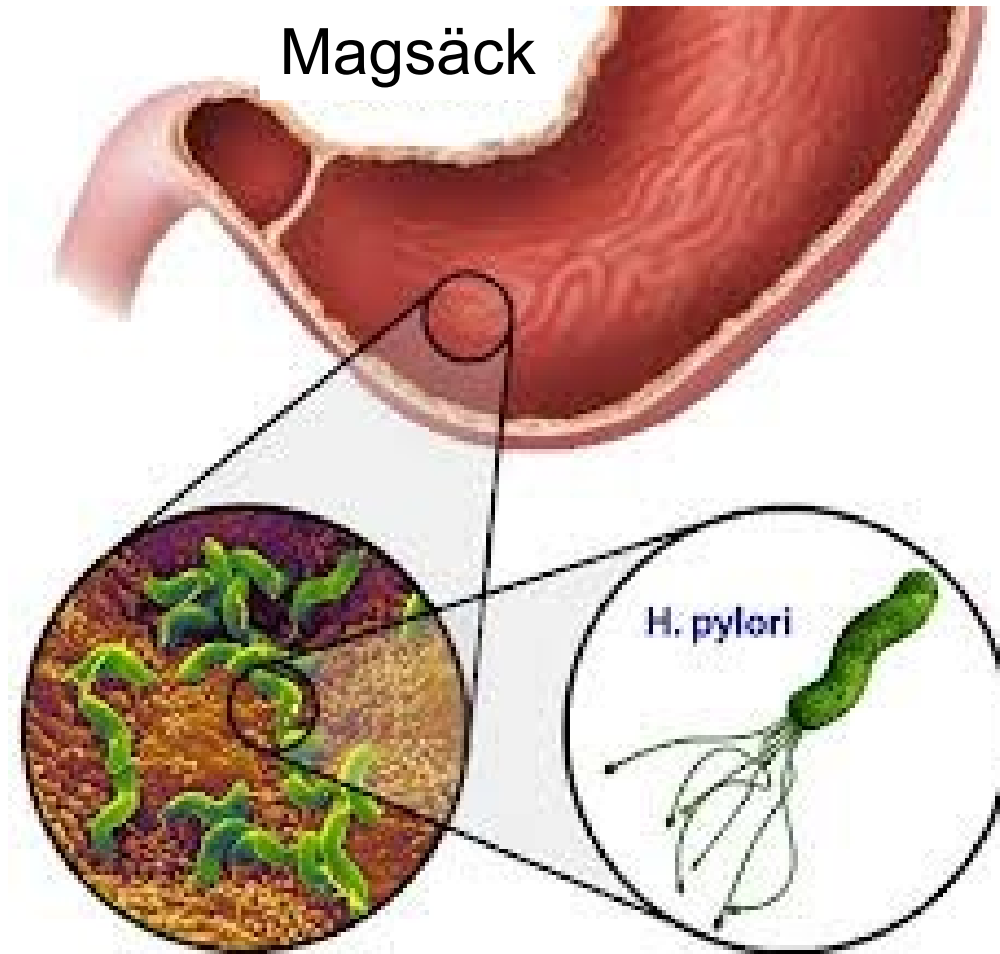
- Bronkit, lunginflammation
- Gikt, ledvärk
- Bleksot (anemi), blodbrist
- Gastrit, magbesvär
- Närings- och vitaminbrist
- Spolmask, skabb
- Epidemier (fr.a. hos barn)
- Ögoninflammationer
- Trauma, benbrott
- Alkoholskador
- Veneriska sjukdomar (syfilis, gonorré)

Engelska sjukan - rakit

Seden att dra rakitsjuka barn genom en trädklyka

Gastrit – magsår – infektion med bakterien *Helicobacter pylori*

Syfilisutslag

Medfödd syfilis

Smittkoppor

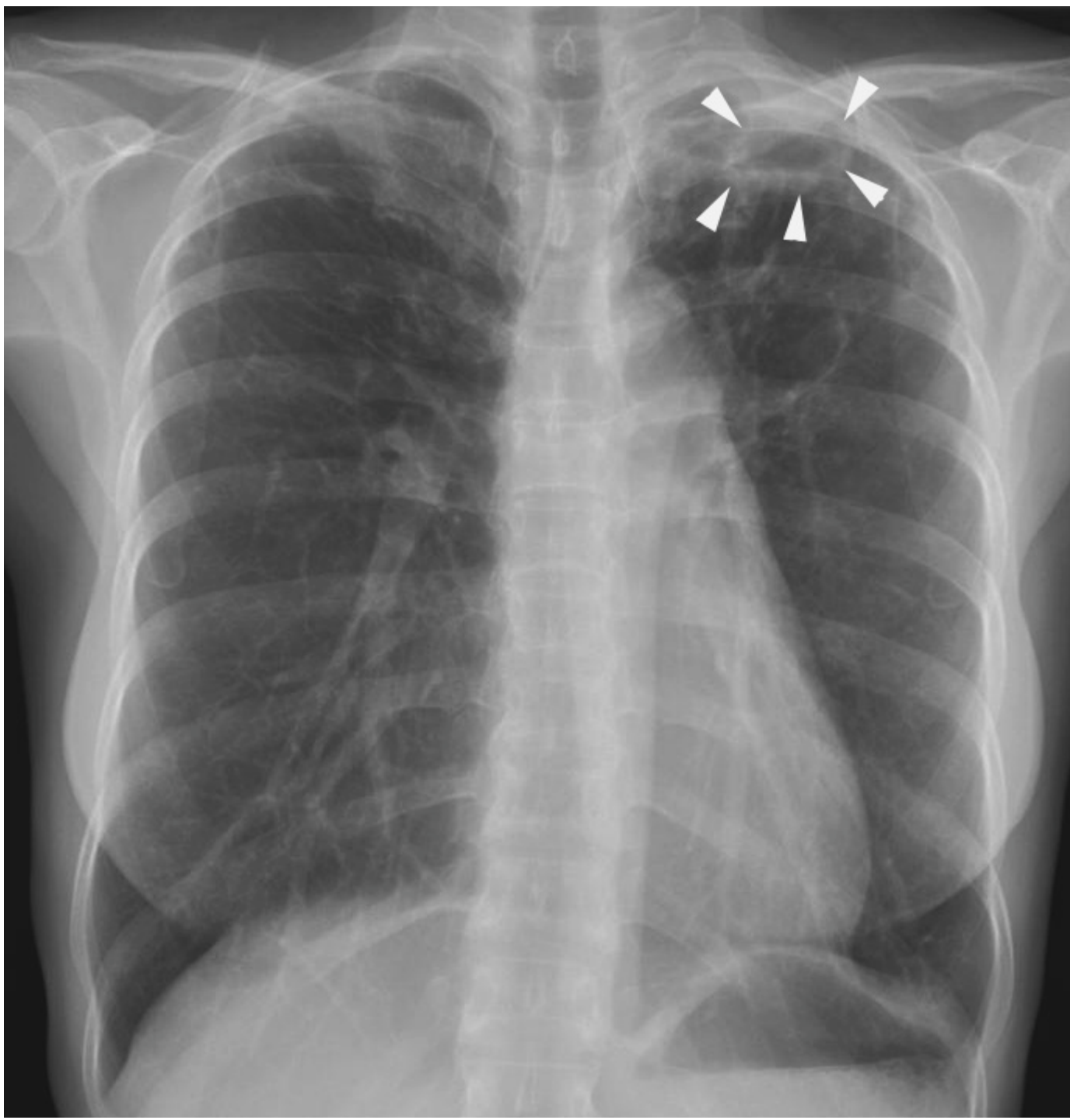
Difteri – äkta krupp - stryparsjukan

Malaria - varannandagsfrossa

TBC

Alkohol – rus – sjukdom - social misär

Husagan afskaffas.

En strängt konservativ herre.
Teckning: F. von Dardel.

Ur Kongl. Maj:ts
Nådiga
LEGO-STADGA
för
Husbönder och Tjenstehjon.
af den 23 November 1833.

Om skyldighet att laga försvar,
såsom Tjenstehjon, sig
förskaffa.

1 §. Hvar och en, som icke har laga försvar, skall, för att ej ligga Samhället till last, sådant sig förskaffa.

5 §. Felar Tjenstehjon af lättja, vårdslöshet eller olydnad i tjensten, eller eljest förer ett oordentligt eller straffbart lefnadssätt; ege Husbonde med allvar-

Upprörande misshandel!

En despotisk husbonde.

Husagan: Under denna rubrik anför Öresundsposten ur en till samma tidning insänd skrifvelse, undertecknad af trovärdiga män, följande anklagelsepunkter mot en person, hvars namn tidningen dock anser sig böra förtiga: 1:o — att N. N. en gång, för några år sedan, slog sin dräng med en s. k. plogjernsskena, och en gång sin hushållerska så att hon blef blodig; 2:o — att han en annan gång slog sin dräng med en jernbeslagen vagnslina, så att han blef både blå och blodig; 3:o — att N. N. en annan gång slog samma dräng för näsa och mun, så att blodet frusade dervid; 4:o — att han gaf en sin piga tvenne »örfilar» för det han ej fick »sin vilja» med henne; 5:o — att han vid ett tillfälle förföljde sin dräng och slog honom erbarmligt med en glödhet plogknif; 6:o att han en annan gång slog en dräng i hufvudet så, att drengen deraf blef blodig; 7:o — att han en gång på logen, gaf tre drängar hvardera tjugu prygel med en stor rörkäpp; 8:o att en piga blef af honom slagen så att hon en hel månad bar blånad kring ena ögat; 9:o att en N. N:s hushållerska blef af honom illa slagen och trampad; 10:o — att en dräng blef slagen i ansigtet så, att han deraf bar märke i lång tid; 11:o — att en husar blef af N. N. pryglad så, att blodet stänkte uppåt väggen; 12:o att en dräng blef i drängkammaren af N. N. pryglad, tills drängen måste, för att undslippa, springa ut genom stallet, då N. N. förföljde honom och tog en grep, försedd med jernspetsar, den han stack in i ena vaden på drängen, som ej hann undfly; 13:o — att han i fjol slagit och handteradt en piga illa; 14:o att han en Söndag under Guds-tjensten på —gata, slog en dräng med en spansk rörkäpp, så att blodet strömmade ur hufvudet på drängen; 15:o att han en gång slog en dräng i hufvudet,

En piga näpser. Hvardags scen i en familj.
Teckning: Pehr Nordquist.

En visa om Husagan.

Melodi: »Malins milda äga.»

Det är fan så roligt,
Att i vår upplysta tid
Man ej håller troligt
Eller fäst sig vid:
Att med godo vinnes mest;
Derför är det bäst
Att så fort som möjligt
Husagan åt fanders drar,
Ty det är högst löjligt
Att den än finns kvar.

Husagan afskaffad.

Enligt Kgl. Maj:ts Kungörelse af d. 1 Oktober 1858 har Lego-stadgan ändrats så till vida, att

Sammanfattning

- **Prästmedicinen** byggde på en elementär medicinsk utbildning av präster för bättre kunskaper samt adekvata beskrivningar av dödsorsaker. Ett stöd för allmän smittkoppsvaccination var även av betydelse
- **Kyrkböcker** innehåller varierande källmaterial som beskriver människors livsförlopp (födelse, giftermål, död) samt en rad olika **namn på dödsorsaker**, vilket inte är detsamma som av läkare satta diagnoser
- De stora **farsoterna** skördade liv, fr.a. bland barn och gamla. Bland dessa sjukdomar fanns mag-tarminfektioner (kolera), TBC, olika virusepidemier samt bakteriella sjukdomar (difteri, hjärnhinneinflammation/meningokocker)